

Демографски преглед

Београд

Година XVIII

Број 70/2018

ДА ЛИ ЈЕ СМРТ БРАЧНОГ ПАРТНЕРА И ДЕФИНИТИВНИ КРАЈ ПАРТНЕРСКОГ ЖИВОТА ОБУДОВЕЛИХ?

*„Не остављам никакву могућност за нешто ново.
Ни да помислим...То је била велика љубав...
Ја имам утисак да сам још удата...“*

Смањивање броја склопљених бракова, како неожењених/неудатих, тако и поновних бракова разведених и обудовелих лица једна је од карактеристика брачног понашања становништва Србије у последњим деценијама. Највеће смањење је, ипак, међу обудовелима. Тако је 2011. године број склопљених бракова удоваца (527) и удовица (379) био више него три пута мањи него 1981. године (1845, респ. 1137). Пошто се број обудовелих лица континуирано повећава, смањење стопе нупцијалитета је било још веће, па је међу удовицама она смањена на четвртину, а међу удовцима скоро на петину вредности (Пенев, 2016). Уједно, удео лица старих 65 и више година која живе у кохабитацији је врло низак, а обудовелост се односи, пре свега, на старије становништво.

Ретко склапање поновног брака међу обудовелим лицима и мала распростајеност живота у ванбрачној заједници у Србији, а посебно међу старијим становништвом, указује на потребу изучавања различитих аспеката ове појаве. Једно од веома важних питања која се отварају приликом разматрања ове теме је питање мотивације за нову везу или брак. Како би се дошло до извесних увида у размишљања и искуства удоваца и удовица у вези са остваривањем нове партнерске везе или брака, почетком 2018. године спроведено је квалитативно истраживање. За потребе овог рада, анализом је обухваћен узорак од 32 обудовела испитаника старости 65 или више година, који живе у Београду. Међу њима је 20 жена и 12 мушкараца. Узорак спада у врсту пригодних, контакт са испитаницима обезбеђен је путем више канала, преко пријатеља, колега, клуба пензионера и невладиних организација.

О испитаницима

Истраживање је било анонимно, спроведено методом интервјуа, уз коришћење структурисаног упитника. Питања су се односила на неколико тема: демографске карактеристике испитаника, затим искуства, размишљања и осећања везана за контекст обудовелости, као и свакодневне активности и провођење слободног времена. Деликатност теме, одмакле године већине испитаника, а некад и услови у којима се разговор одвијао, утицали су на његов ток и одређивали степен продубљивања тема. Сви испитаници су стари 65 година или више. Широко је распон њихових година, најстарији удовац има 91 годину. Половина испитаника је млађа, а друга половина старија од 75 година. Удовци и удовице рођени пре 1946. дупло су бројнији него они из послератних генерација. Просечна старост мушкараца је већа, 79 година, него жена, 72 године. Група испитиваних обудовелих је хомогена у погледу школске спреме, сви имају терцијарно образовање. Међу њима, две трећине је са вишом или високом школом, један магистар, три доктора наука и седам универзитетских професора. Сви испитаници су пензионери, са изузетком једне удовице која је запослена. Током живота, сви су били запослени и

остварили су право на пензију. Сви поседују личне пензије, осим две удовице, које су се после смрти мужа определиле за његову пензију јер је то било финансијски повољније. Заједничка карактеристика је добро здравље свих испитиваних удоваца и удовица и да се сви самостално брину о себи. Заједничко им је и то што су сви, са изузетком једне испитанице, родитељи. Они најчешће имају по двоје деце, њих 20, а остали имају по једно дете. Осим пет испитаника, сви имају и унуке. Сви испитаници поседују сопствени стан. Велика већина њих (22) живи у самачком домаћинству. У заједничком домаћинству са децом живи њих десет, а међу њима су удовице много бројније (осам) од удоваца (два).

Свакодневни живот испитаника

Веома садржајан свакодневни живот је уочљива заједничка карактеристика испитиваних удоваца и удоваца. Дани су им испуњени читавим низом активности, како у кући, тако и ван ње. Само два испитаника познијих година због тешкоћа са локомоторним апаратом углавном време проводе у кући, сви остали имају широку лезеу ангажмана и ван куће. Пре свега, више од трећине испитаника, иако у пензији, и даље има професионални ангажман у оквиру струке којом су се бавили током радног века. Затим, сви они који живе сами, како жене, тако и мушкарци, самостално одржавају кућу, баве се кувањем, набавком, уз евентуалну повремену помоћ у ситуацијама када је то потребно. И остали испитаници, који живе у заједници са децом, потпуно су ангажовани у одржавању домаћинства и извршавању свакодневних породичних обавеза. У слободно време које проводе у кући, најчешће читају, и то новине, књиге, стручну литературу. Такође радо гледају телевизију, а баве се и хобијима.

Многи испитаници редовно шетају, нарочито мушкарци, углавном у склопу активне бриге о здрављу. Такође, многи воле да путују, а најчешће иду на краће излете. Друштвени контакти велике већине испитаника су веома богати. Виђају се са пријатељима, посећују позориште, концерте и изложбе. Сваки трећи испитаник је члан клуба пензионера и користи бројне садржаје који су тамо доступни, попут разних курсева и секција. Певање у хору је омиљена активност многих. У клубу су склопљена и бројна пријатељства, па заједно излазе, друже се и иду на путовања која самостално организују.

Испитаници који живе сами у домаћинству веома често су у контакту са својом децом и унуцима. Њихове везе су врло блиске, редовно се виђају, а углавном су они ти који помажу деци у свакодневним обавезама и одгајању њихове деце, а не обрнуто. Неколико испитаника чија су деца у иностранству редовно одржавају контакт телефоном, скајпом и узajамним посетама. У пар случајева, испитаници који су због здравствених разлога мање активни, имају редовну помоћ и бригу своје деце.

Усамљеност

Велика већина испитаника је током времена превазишла тешко осећање велике емоционалне усамљености у време непосредно после губитка партнера. У време испитивања, три четвртине испитаника је изјавило да се не осећа

усамљено. Очигледно је да је усамљеност ретко присутно осећање међу њима, јер имају блиске везе са децом, пријатељима и рођацима, као и мноштво активности којима су свакодневно посвећени. Такође, они и активно настоје да своје време испуне тако да се осећају задовољно и испуњено и шире мрежу пријатеља. Чланство у клубу пензионера је један од таквих начина.

„Не сад, имам све ово у клубу. Прва година ми је била ужасно тешка. Кад изађем негде и вратим се кући било ми је много тешко, увек ми је он отварао врата... Деца су долазила, али имају они своје обавезе... Ово у клубу је фантастично. Отворено од осам ујутру до осам увече, можете да дођете кад хоћете, попијете кафу, попричате, има и библиотека. Овде је све активно, заједно чекамо нове године, идемо на одморе, путовања... Баши смо као једна породица. Више се виђам са њима него са својом децом, унуци су у школи, деца раде. Нађу се сродни људи. Свако нађе сродну душу овде. Наша тројка, ми смо нераздвојне...“

„Не. Никад се нисам осетио усамљен. Мени пензионерски дани брзо пролазе. Дружим се много, доста сам активан у секцији ветерана фудбалског клуба, путујемо, дружимо се. Гледам спортске преносе, љубитељ сам спорта. Радим по кући. Волим да читам. Сада можете оно што за време радног века нисте стигли, посвећени послу, жени, деци, нисте имали времена да се посветите себи, да прочитате шта желите...“

Пет испитаника се усамљено осећа понекад, а само троје често. Присутно је и посебно стање, налик усамљености, специфична празнина и чежња за преминулим партнером.

„Тешко питање... Осећам се усамљеним не зато што сам усамљен у овом свету, већ зато што моја жена није са мном, она ми недостаје...“

„Понекад. Није то баши нека усамљеност, али увече, кад се обично ствара она кућна атмосфера, понекад ми фали... Сам сам и имам свог “друга” телевизора, гледам спорт...“

„Само понекад. Зато што ми син и ћерка долазе често, дође и унук, чим дође, загрли ме и каже: Деда! Ја да немам децу, не знам шта бих... Умро бих већ... Раније сам био често усамљен, кад ми је умрла жена. Сад сам навикао... Жене се више међусобно друже него мушкарци. То им олакшава живот. Видим и доле кад седим на клупи - мушкарац увек иде по један, и намргођен, а жене увек по две и лепо причају, смеју се...“

Најбољнији осећај усамљености присутан је код особа чији је брачни партнер преминуо у месецима или години која је претходила испитивању.

„Не само да сам усамљена, него се некад осећам као да сам сама на овоме свету...“

„Он ми недостаје стравично. Сваку ноћ га сањам... Нас двоје смо били једно. Сад се осећам непотпуно...“

Здравствено стање

Испитаници су своје здравствено стање оценили врло позитивно. Осим двоје, који су нагласили здравствене тегобе које имају, сви остали су своје здравље оценили као добро. Међу њима, сваки пети испитаник спомиње и неке болести које има, најчешће хроничне, али их они сматрају уобичајеним пратиоцем старости и лековима их држе под контролом. Сви испитаници имају позитиван и најчешће активан однос према свом психофизичком здрављу, настоје да воде рачуна о њему, стало им је да га одрже. Углавном поседују позитиван однос према животу и веома леп смисао за хумор. Нарочито им је важно да, ако је могуће, избегну стање немоћи и немогућности да самостално брину о себи, како не би тиме оптеретили своју децу. Сопствено здравље позитивно оцењује и свих осам испитаника који су раније имали озбиљне здравствене проблеме повезане са тешким болестима и озбиљним операцијама, а које су превазишли и од којих су се опоравили.

„Добро, чим имам 83 године. Имам четири стента. Сад ми то више битно, ја сам сад као жена кад уђе у

девети месец трудноће (смех). Нећу да обраћам пажњу на то, активан сам, крећем се...“

„Имам привилегију да сам здрав. Имам нешто увећану простату, али и она се смањује. Имао сам цисте у једном и другом бубрезу, нестале без терапије. Притисак ми је нижи, узимам неки лек, и два лека за простату... Велика је привилегија да у овим годинама функционишем тако добро. Нисам стандардан старац. Живи фосил. Просто ми је непријатно. Ја сам био најжгољавији у друштву, а све надживео (смех).“

„Добро, хвала богу, иако сам имала здравствених проблема, али сам лепо прошла. Имала сам тумор дојке, оперисала, хемотерапија и све уз то... Прошло је већ 15 година, идем редовно на контроле, сви резултати су добри. То је било много тешко време, нисам знала где ћу и како ћу, али имала сам сувише јак мотив да бих одустала од било чега. Мени је син и данданас мотив за све. Ништа ми није тешко...“

Искусства и размишљања испитаника у вези са обудовелошћу и новом партнерском везом

Време које је протекло од смрти брачног партнера испитаника до тренутка испитивања је различито, креће се у великом распону од 4 месеца до 37 година. Четири удовице су губитак брачног партнера доживеле у скорије време, годину дана пре испитивања или мање. Ипак, тек сваки четврти испитаник је био удовац/удовица краће од пет година, сви остали знатно дуже. Прецизније, једна половина испитаника је била у статусу обудовелог краће од 10 година, а друга половина од 12 до 37 година. Мушкарци су у време испитивања били удовци од 2 до 22 године, а жене од 4 месеца до 37 година.

У време када су обудовели, испитаници су били врло различите старости, од 37 до 89 година. Најчешће, у скоро две трећине случајева, били су старији од 60 година. Просечна старост при обудовелости износи 62 године. Постоје разлике између мушкараца и жена. У време губитка брачног партнера, жене су биле млађе. Њихова тадашња медијална старост била је 60 година, а удоваца 70 година.

Трајање брака испитаника је такође различито и креће се у широком распону од 7 до 61 године. Али, само 5 обудовелих је било у браку краће од 20 година. Велика већина, три четвртине испитаника је у брачној заједници провела 30 година или више, а чак половина четири деценије или више. Просечно трајање брака износи 37 година. Удовци су у браку живели просечно 40 година а удовице краће, 35 година. Свима, с изузетком једног удовца, то је био први и једини брак. То исто важи и за њихове преминуле брачне partnere.

Испитаници који су остварили нову везу

Међу испитиваним удовцима и удовицама, трећина је у неком периоду свог живота током удовиштва остварила једну или више нових партнерских веза. У овој групи је

„То је била тако добра жена...Имао сам најбољу жену. Ништа не бих урадио без ње...Ја сам често био на терену. Једва сам чекао да се вратим кући, да ми она отвори врата и каже: Мили мој, јеси ли уморан?...Много ми је било тешко кад је умрла. Нисам могао да једем, ослабио сам 12 кг. Шетао сам као луд, дођем кући, ње нема...Нисам се никад повратио, да будем искрен. Толико ми недостаје... И сад се некад заплачем кад останем сам...“

...Кад је била болесна, рекла је куми: Ако ја умрем, молим те да се Р. обавезно ожени. Кума ме годину дана од њене смрти и упознала са једном госпођом. Фантастично смо се слогали 10 година, нисмо живели заједно. Она није хтела да се уда, на крају је прекинула...Имао сам још неких покушаја. Ћерка није могла да замисли да се ја оженим. Сад гледа другачије. И упознала ме пре неког времена с једном госпођом, чули смо се телефоном, никако да се нађемо... И ја сам се променио. Навикао сам да живим сам. Али бих волео да имам неког. Волео бих да имам неку жену, да јој угађам. Најлепше на свету је дете и жена ...“ (81 година, удовац 18 година, у браку живео 35 година).

шест мушкараца и пет жена, односно половина свих испитиваних удоваца и четвртина удовица. Просечна старост при обудовелости у овој групи испитаника износила је 55 година. Трајање њиховог брака било је различито, у широком распону од 16 до 47 година, просечно 30 година. Већина је провела у браку 30 година или више.

„Две године после смрти мужа сам покушала неку везу. Допала ми се особа, али није било неке хемије, неких варница... Тад сам имала 50 година. Међутим, кад је дошло до физичког контакта, мени се то није допало. Или нисам наишла на одговарајућу особу. И рекла сам: Ма не, не интересује ме то. И тако сам подигла стаклени зид око себе. Окренула сам се другим проблемима... Како иду године, мени је све неприхватљивије, не могу визуелно... Са 60 година, мушкарац је стар...“ (65 год, удовица 18 година, у браку живела 21 годину).

„Нисам ја тад био ни тако стар. Био сам ситуиран. Али, моји синови једно две године нису могли да смисле ни другу кућну помоћницу од оне која нам је годинама долазила... Ја сам сматрао да треба да подредим свој животу животу своје деце. Сматрао сам елементарном потребом да деца преболе мајку. А кад су они отисли, нисам могао да нађем одговарајућу особу... Нисам ни против жена, ни против брака, јер сам имао добар брак, али тешко је наћи одговарајућу особу...“ (77 година, 22 године удовац, у браку живео 30 година).

„Срела сам се са једним господином који је такође био доктор наука. Био је ведрог духа, уносио добро расположење, живели смо заједно. Али, почео је да пијуцка... Десило се неколико киксева, решила сам да прекинем... То ми је било доста. Да нисам покушала, било би ми криво јер сам млада остала сама. Није ме више интересовало. Имам децу, широку лезу пријатеља, пријатељица, тако да ми је то сад задовољавајуће“ (79 година, удовица 18 година, у браку живела 28 година).

„Кад сам остала сама, била сам отворена за дружење, друштва. Имала сам 44 године и ваљда сам још некоме била потребна... Било је лепих сусрета... Нисам се усудила туђе проблеме да решавам, а била сам свој на своме, и материјално и емоционално. Али, без обавезе да ступиш у брак. Да сам се заљубила у неког човека који би ми импоновао, можда бих се и удала...“

...Чим жена изгуби мужа, изгуби ослонац и то грдан. Изгуби сигурност, статус у друштву, осим професије где сам можда и напредовала... Треба бити у браку. У нашем друштву, мислим и у сваком, слобода жене која је сама а „на својим ногама“ је велика. Ако није присиљена, угрожена, не треба да се удаје ако се не заљуби и не нађе бољег човека него што је био тај муж. То је деликатно питање...“ (удовица, 80 година, у браку живела 19 година).

У време истраживања, од 32 испитаника само су три удовца била у партнерској вези, у једном случају са повременим заједничким животом, а у два је реч о „забављању“, без кохабитације:

„Заједно смо 6 година. Она је разведена, живи са ћерком. Виђамо се два пута недељно, излазимо, идемо заједно на годишњи одмор... За сада не размишљам ни о заједничком животу, ни о браку, а шта ће бити, видећемо. Сад је то другачије, брак више није тако важан... Кад му је мајка умрла, прво што је мој син рекао било је: Нећу маћеху. Можда је и то утицало да тада не размишљам о себи... Имали смо складан брак и дуго нисам уопште размишљао о неком другом, било би ми као да је издајем... Треба доста времена да човек постане спреман, нарочито кад су били складни односи у браку... Сад је друга ситуација. Сад се син потпуно слаже, подржава, дружимо се и са њеном ћерком“ (68 година, удовац 22 године, у браку живео 19 година).

Испитаници који нису остварили нову везу

Приче испитаника о њиховом животном току показују да је смрт брачног партнера за већину њих означила и дефинитивни крај њиховог партнерског живота. Двадесет

један испитаник, три четвртине удовица и половина удоваца, до тренутка испитивања, није остварио нову партнерску везу. То је стање у тренутку испитивања, али се на основу њихових исказа може претпоставити да је велика вероватноћа да ће тако бити и надале.

Просечна старост ових испитаника у време када су обудовели била је већа него у претходној групи и износила је 65 година. У овој групи, најмлађа у време обудовелости је удовица која је у време смрти мужа имала 37 година, а најстарији у време смрти супружника био је удовац и имао тада 89 година. Најкраћи брак трајао је 7 година а најдужи 61 годину. Већина, више од половине, међутим, живела је у браку дуго, 40 и више година. Просечно трајање брака испитаника из ове групе је дуже него у претходној групи и износи 40 година.

„Нигде нисам пристала, брачни парови имају своје теме, као што смо и ми имали, и нисмо разумели оне који су сами. Не могу да се много дружим ни са удовицама, свака од тих силних удовица несрећна је на свој начин, не могу да поднесем њихову несрећу... Више нисам нигде пристала. Треба да кренем негде, не знам на шта ћу да наиђем. Са њим је све било извесно. Имала сам статус, поштовање, свуда сам пристала. Без обзира на моју личност, снагу, то никада више не може да буде исто. Сад сам у фази да себе оплакујем. Страшно ми је жао што га нема, али ми је и страшно тешко што сам сама... Све ми је теже како време пролази... Утолико сам несрећнија што сам све то имала. То се подразумевало, било сасвим нормално... Не знаш шта имаш док не изгубиш...“ (74 године, удовица 11 месеци, 51 годину у браку).

Причајући о својим осећањима и искуствима везаним за тему новог партнерства, огромна већина испитаника исказала је потпуно одсуство жеље да остваре нову везу. Они нису говорили о немогућности проналажења одговарајућег партнера, нити о препрекама било које врсте које су стајале на путу остваривања нове везе, већ су сасвим јасно изразили непостојање заинтересованости и жеље. Скоро равномерно, исказивали су велико задовољство квалитетом свога брака, особинама и понашањем свог преминулог брачног партнера, узајамном љубављу коју су остварили, као и животом у породици. Углавном су ступили у брак у младости, добили децу и заједно проживели деценије брачног, породичног, професионалног живота. Стиче се утисак да се са смрћу брачног партнера за њих, као нешто што се подразумева, дефинитивно завршило раздобље живота у пару и они не остављају никакву могућност да се та искуства понове. Њихова везаност за преминулог партнера, кога често идеализују, је дубока и трајна:

„Нисам размишљао, иако је било доста примамљивих понуда. Једноставно, никад то нисам хтео. Мени не може бити ни близу онога што је било. Увек сам мислио да је мој брак идеалан и да нема лепшег брака од нашег. Диван човек, дивна супруга, дивна мајка, предивна у сваком погледу. Таква особа се рађа једном у триста година...“ (80 година, удовац 14 година, у браку живео 40 година).

„Никад нисам помислила. Свекрва је хтела да ме уда, наговарала ме. Деца ће да оду, остаћеш сама, говорила је. И други су ми предлагали... Нисам. Не бих никада. Била је то љубав. Удала сам се малолетна, ишли смо на суд да ми одобри. Супруг ме је школовао. Био је јако добар човек... Све бих мислила да он то гледа... И видела сам да му није било драго што се свекрва поново удала, нерадо је ишао тамо због очуха...“ (80 година, удовица 29 година, у браку живела 35 година).

Само је један испитаник исказао осећај задовољства због независности и слободе:

„За одржавање брака треба правити страшно много компромиса... Искрено, ја сам тако васпитан да кад је брак настао и деца се родила, нема шта да се размишља... Тежак ми је брак био, после њене смрти није ми пало на памет... Шта економски независном треба нови брак? А матори смо и не интересује нас секс. Ако нисам у стању да спремим себи, ако нећу да радим, могу да платим да ми то неко уради. Могу да легнем кад хоћу, да устанем кад

хоћу, да кувам кад хоћу...“ (83 године, удовац 12 година, у браку провео 43 године; од 32 испитаника, ово је један од укупно три који су исказали незадовољство својим браком).

Иако две испитанице из ове групе изричито не искључују могућност да остваре нову везу, вероватноћа да се то догоди је врло мала:

„Тешко је прилагођавати се у старијим годинама... Били смо 37 година у браку. Увек бих правила неко поређење... Тај неко би морао много тога да покрене... То се није десило, и не верујем да ће се десити. Волим да се дружим и шалим, али да се будим поред неког, то ми није жеља“ (67 година, удовица 5 година).

Само је једна испитаница говорила о постојању жеље у одређеном периоду свог живота да оствари нову везу:

„Кад су ми јавили да је Иван умро, била сам купатилу. Погледала сам се у огледало и рекла себи: Твој живот се завршио. У том смислу. И тако је и било... После десетак година имала сам потребу за ослонцем. Некад вам треба неко да вас ухвати за руку... Кратко је трајало и није се ништа догодило. Схватила сам да ту немам шта да тражим.... Сада апсолутно не бих имала снаге и воље да живим нечију старост са својом...“ (69 година, удовица 18 година, у браку провела 28 година).

Закључак

На основно питање да ли се са смрћу брачног партнера и дефинитивно затвара поглавље партнерског живота обудовелих, квалитативно истраживање је дало потврдан одговор, најчешће је то тако. Већина испитаника није остварила нову везу, а остварене везе углавном нису трајале до времена испитивања. То је у сагласности са неким резултатима квалитативних истраживања из других средина (Lopata, 1981; van den Hoonaard, 2002; Stevens, 2002; De Jong Gierveld, 2002; Carr, 2004; Bennett et al., 2013). Генерализације на целу популацију обудовелих у Србији, међутим, нису могуће, с обзиром да је реч о узорку који је пригодан и по многим својим особинама хомоген. Чинили су га испитаници стари 65 година или више, терцијарног образовања, решеног стамбеног и финансијског статуса, доброг здравља. Они живе у великом граду, ефикасно функционишу у свакодневном животу, имају широка интересовања и пуно активности. Имају развијене и чврсте породичне и пријатељске мреже. Имају децу, са којом су блиски и повезани, као и са унуцима. Њихов породични, професионални, емотивни живот је био испуњен, а најчешће су живели у дугогодишњем браку и остали удовци у старијим годинама. Превазишли су осећај усамљености после смрти брачног партнера, а свој брак су скоро сви оценили врло позитивно. Са изузетком једног, свим испитаницима, као и њиховим брачним партнерима, то је био први и једини брак. Значајно је нагласити да између мушкараца и жена нису утврђене неке битне разлике, њихова искуства, размишљања и понашања су врло слична.

Истраживање је пружио увид у животна искуства једне групе старијих удоваца и удовица, најчешће рођених 1920, 1930 и 1940-их година. Иако се резултати не могу генерализовати на целу популацију, у недостатку репрезентативних истраживања, они могу представљати корак ка бољем разумевању и сагледавању феномена удовиштва у Србији. Дају основу и подстицај за већа и дубља истраживања, која би обухватила обудовеле сличних, али и другачијих карактеристика. Истраживања треба да

буду интердисциплинарна, како би, између осталог, омогућила и увиде значајне за политику различитих институционалних система. Међу њима су нарочито важна два, здравствени и социјални, чија системска решења треба да буду у складу са потребама обимне и растуће популационе групе особа позног века које живе без партнера, најчешће у самачким домаћинствима. Посматрано по брачном стању, међу самцима је највише обудовелих лица, који чине половину свих чланова самачких домаћинстава, и знатно су бројнији од самаца који нису никада склапали брак или од оних који су разведени (Пенев, Станковић, 2018).

„Кад је сваки дан нормалан, ми не размишљамо да ли смо урадили све што је требало, већ мислимо да имамо времена. А кад се догоди нешто тако изненада и неко нестане, постанемо свесни колико смо мало времена посвећивали себи, колико смо мало уживали у животу, колико смо се много трошили, често узалуд... И онда то не можемо да поправимо. Зато треба да водимо рачуна о пролазности и да сваки дан показујемо онима око нас колико су нам важни, колико нам значе и колико нам је стало до њих. Зато што ту нема надокнаде кад се шансе пропусте... То је једна бол која вас опседа...“

„Шта је најважније у овим годинама? Љубав. За мене је то целог живота било најпотребније. Мање и у овим годинама бринем о физичком здрављу него о духовном, душевном, менталном здрављу. Мислим на комплетну љубав. Љубав према жени. Али, нераздвајно од љубави према деци. И према пријатељима...“

Литература

- Bennett, K.M., Arnott, L., Soulsby, L.K. (2013). “You're not getting married for the moon and the stars”: The uncertainties of older British widowers about the idea of new romantic relationships. *Journal of Aging Studies* 27: 499–506.
- Carr, D. (2004). The Desire to Date and Remarry Among Older Widows and Widowers. *Journal of Marriage and Family* 66: 1051–1068.
- De Jong Gierveld, J. (2002). The dilemma of repartnering: considerations of older men and women entering new intimate relationships in later life. *Ageing International* 27(4): 61–78.
- Lopata, H. Z. (1981). Widowhood and husband sanctification. *Journal of Marriage and Family* 43(2): 439–450.
- Пенев, Г., Станковић, Б. (2018). Промене у броју и основним карактеристикама обудовелих у Србији (1980-2016). *Stanovništvo* LVI, 1, On-line first (0-0), 1-1. <https://doi.org/10.2298/STNV171111001P>
- Пенев, Г. (2016). О удовцима и удовицама у Србији из демографског угла. *Демографски преглед*, година XVI, 61.
- Stevens, N. (2002). Re-engaging: New Partnerships in Late-Life Widowhood. *Ageing International* 27(4): 27–42.
- Van den Hoonaard, D. K. (2002). Attitudes of older widows and widowers in New Brunswick, Canada, towards new partnerships. *Ageing International* 27(4): 79–92.

Др Биљана Станковић